

*Witold Filipczak*

#### WYBORY RADY NIEUSTAJĄCEJ NA SEJMIE 1778 ROKU

Wybory były jedną z najbardziej czasochłonnych czynności „wolnych” sejmów stanisławowskich (1778–1786). Wybierano członków Rady Nieustającej, obu komisji skarbowych, a także sędziów sejmowych ze stanu rycerskiego<sup>1</sup>. W diariuszach elekcje omawiane są dość skrótowo. Koncentrowano się zazwyczaj na opisie zastosowanej procedury. Historycy często wygłaszali krytyczne uwagi na temat nadmiernej straty czasu potrzebnego na działalność ustawodawczą<sup>2</sup>. Rzeczywiście obrady sejmu przeciążone były czynnościami wyborczymi, a stosowana procedura z pewnością odbiegała od ideału. Chodziło jednak o sprawy istotne. W ówczesnym systemie rządów sprawowanie władzy przeszło na organy wykonawcze, z Radą Nieustającą na czele. Sejm miał ograniczone możliwości działalności ustawodawczej. Wynikało to z zachowania zasady jednomyślności w materiach stanu, a przede wszystkim z systemu rosyjskiej protekcji. W tej sytuacji bardzo wzrastało znaczenie wyborczych i kontrolnych funkcji sejmu<sup>3</sup>. Polityczny i personalny skład Rady Nieustającej miał istotny wpływ na funkcjonowanie państwa i życia publicznego w całym 2-letnim okresie międzysejmowym. Sprawy te odgrywały ważną rolę w toczących się przed sejmem i w jego czasie negocjacjach politycznych.

Za poważną lukę uznać więc należy brak badań nad przebiegiem wyborów do Rady Nieustającej. Dzięki pracom W. Konopczyńskiego

<sup>1</sup> R. Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań 1973, s. 128–131.

<sup>2</sup> J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmów polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 378–379; A. Stroynowski, *Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 roku (główne problemy obrad)*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1990, Folia historica 37, s. 39.

<sup>3</sup> W. Filipczak, *Uwagi na temat funkcjonowania „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786)*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach i W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 117–123.

i A. Czaję szczegółowej analizie doczekały się jedynie ustawy o Radzie Nieustającej z 1775 i 1776 r.<sup>4</sup> Z interesujących mnie zagadnień wymienieni autorzy skoncentrowali się na problemie składu magistratury. W niewielkim zaś stopniu omówili, szczegółowo opisaną w ustawie, procedurę wyboru Rady<sup>5</sup>. Pominę w tym miejscu analizę tekstu konstytucji. Spróbuję natomiast skonfrontować z zawartymi w niej zasadami praktykę sejmową z 1778 r. Badacze parlamentaryzmu stanisławowskiego: J. Michalski i R. Łaszewski o wyborach Rady pisali dość lapidarnie. Akcentowano skomplikowaną procedurę, długotrwałość wyborów i obliczania wyników oraz duży procent unieważnionych głosów<sup>6</sup>. Niewiele miejsca poświęcił temu problemowi w artykule o sejmie z roku 1778 A. Stroynowski<sup>7</sup>. Wspominano (R. Łaszewski) o propozycjach z 1780 r. usprawnienia wyborów Rady przez przekazanie uprawnień sejmikom. Z. Szczańska i R. Łaszewski wskazywali, iż praktyka wyboru Rady Nieustającej przed udzieleniem jej absolutorium spotykała się na sejmach tego okresu z krytyką<sup>8</sup>. Brak jest w literaturze przedmiotu informacji o procedurze wyborów. Pomijano również zakulisowe zabiegi wpływające w istotny sposób na wynik elekcji. Do rzadkości należy też szczegółowa analiza wyników wyborów<sup>9</sup>.

Na sejmie rozbiorowym, na którym (w 1775 r.) powołano Radę, jej wybory się nie odbyły. Parlament przekazał królowi wyznaczenie pierwszego składu magistratury<sup>10</sup>. Pierwszy raz wyboru Rady dokonano w 1776 r.<sup>11</sup> Po sejmie z roku 1778, pierwszym „wolnym” czasów stanisławowskich, szlachta oczekiwała starannego przestrzegania wymogów prawa, tak często naruszanego w latach poprzednich<sup>12</sup>.

W okresie przedsejmowym spekulacje na temat przyszłego składu Rady Nieustającej były rzadkością. Zdecydowanie bardziej interesowano się osobą przyszłego marszałka sejmowego. Jeden z liderów opozycji Stanisław Lubomirski w liście do Wacława Rzewuskiego (28.05.1778) informował wojewodę krakowskiego, iż pretendentami do łaski poselskiej byli: sekretarz litewski Michał Mniszech i pisarz litewski Ludwik Tyszkiewicz. Marszałek wielki

<sup>4</sup> W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917, s. 339–349; A. Czaja, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789*, Warszawa 1988, s. 48–76.

<sup>5</sup> *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. 8, Petersburg 1860 [dalej: VL], s. 66–67.

<sup>6</sup> R. Łaszewski, *op. cit.*, s. 129; J. Michalski, *op. cit.*, s. 378–379.

<sup>7</sup> A. Stroynowski, *op. cit.*, s. 38–39.

<sup>8</sup> R. Łaszewski, *op. cit.*, s. 129; Z. Szczańska, *Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, t. 27, z. 1, s. 75.

<sup>9</sup> Por. A. Czaja, *op. cit.*, s. 77–95.

<sup>10</sup> VL, t. 8, s. 86–87; R. Łaszewski, *op. cit.*, s. 130.

<sup>11</sup> VL, t. 8, s. 535–536.

<sup>12</sup> Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 360–375.

koronny wyraził jednak w liście przekonanie, iż to L. Tyszkiewicz zostanie marszałkiem Rady Nieustającej<sup>13</sup>.

Sprawa składu Rady była jednym z centralnych przedmiotów zakulisowych debat politycznych w końcu września 1778 r. Kluczowe znaczenie miało spotkanie króla z ambasadorem Rosji Ottonem Stackelbergiem z 21 września 1778 r. Personalne i merytoryczne przygotowania do sejmu stały się jednym z pretekstów do ataku Stackelberga na postępowanie dworu<sup>14</sup>. Było to odejście od dotychczasowej polityki. Współpracę królewsko-ambadorską, której zwieńczeniem był sejm z 1776 r., kontynuowano również po jego zakończeniu. Tylko sporadycznie pojawiały się zakłócenia. Jesienią 1777 r. doszło do konfliktu na tle poczynań Karola Boscampa w Stambule i Maurycego Glayre'a w Paryżu<sup>15</sup>. Na początku czerwca 1778 r. ambasador zaatakował politykę personalną monarchy, co poprzedzone było nawiązaniem kontaktów z opozycją<sup>16</sup>. We wrześniu roku 1778 doszło do nowego, tym razem poważniejszego konfliktu. Zmiana linii postępowania ambasadora nastąpiła ok. 10 września 1778 r. O. Stackelberg zaczął publicznie wyrażać niezadowolenie z polityki zagranicznej, a zwłaszcza wewnętrznej Stanisława Augusta<sup>17</sup>. Równocześnie zbliżył się do opozycji. Przyczyny zmiany postawy ambasadora analizował, zwłaszcza w kontekście sytuacji międzynarodowej (tocząca się wojna prusko-austriacka o sukcesję bawarską), J. Michalski<sup>18</sup>. Do problemu jeszcze wrócę. W tym miejscu chciałbym zaakcentować, iż istotnym motywem działań O. Stackelberga była niechęć do lidera regalistów litewskich Antoniego Tyzenhauza, co znalazło wyraz w rozbudowanej krytyce stosunków na Litwie<sup>19</sup>.

<sup>13</sup> Archiwum Państwowe w Krakowie [dalej: APK], Archiwum Podhoreckie [dalej: Podh.], sygn. I 2/35. S. Lubomirski do W. Rzewuskiego z 28 V 1778; o politycznej roli S. Lubomirskiego, zob. J. Michalski, *Lubomirski Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 18, Wrocław 1973, s. 54–55; por. A. Stroynowski, *op. cit.*, s. 40, 44–45.

<sup>14</sup> Biblioteka PAN w Krakowie [dalej: PAN Kr.], rps 1649, k. 134–138. *Entretiens du Roi avec Mr le Comte de Stackelberg...* [dalej: *Entretiens*] z 21 IX 1778; Stanisław August Poniatowski, *Mémoires du roi...*, t. 2, Leningrad 1924 [dalej: *Mémoires*], s. 548–556; por. J. Michalski, *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, Wrocław 1964, s. 97–98.

<sup>15</sup> W. Kalinka, *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta*, t. 1, Kraków 1891, s. 233–239; J. Feldman, *Na przełomie stosunków polsko-francuskich 1774–1787*, Kraków 1935, s. 59–61; J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 91; idem, *Dyplomacja polska w latach 1764–1795*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2, 1572–1795, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 596–597, 600–601.

<sup>16</sup> PAN Kr., 1649, k. 123–123v. *Entretiens* z 4 VI 1778.

<sup>17</sup> Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Królestwa Polskiego [dalej: AKP], sygn. 70, k. 109–112. J. Ogrodzki do A. Debolego z 12 X 1778; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCz], rps 799, s. 1721–1728. Raport A. Młodziejowskiego dla króla z 16 IX 1778; por. J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 72 (przyp. 73).

<sup>18</sup> J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 97–100; idem, *Dyplomacja polska...*, s. 583.

<sup>19</sup> PAN Kr., 1649, k. 134–135v. *Entretiens* z 21 IX 1778; por. *Mémoires*, t. 2, s. 550–559; AGAD, AKP, 70, s. 113. J. Ogrodzki do A. Debolego z 12 X 1778.

W pierwszej połowie września 1778 r. utrwaliło się, pojawiające się wcześniej, przekonanie, że marszałkiem sejmu będzie najbliższy współpracownik podskarbiego Kazimierz Wolmer<sup>20</sup>. Ambasador stanowczo przeciwstawił się tej kandydaturze. Król ustąpił nie tylko w sprawie osoby marszałka sejmowego (został nim zgodnie z sugestią monarchy niechętny A. Tyzenhauzowi L. Tyszkiewicz)<sup>21</sup>. Stanisław August wykazał bezpodstawność oskarżeń o samodzielność wobec Rosji i zrezygnował na rzecz O. Stackelberga z przygotowania listy kandydatów promowanych do Rady Nieustającej<sup>22</sup>. Stanowisko to potwierdził na naradzie z 30 września 1778 r.<sup>23</sup> Król podejrzewał, iż jednym z motywów działań ambasadora było dążenie do zapewnienia trzeciej kadencji w Radzie Nieustającej Augustowi Sułkowskiemu<sup>24</sup>. Propozycja składu personalnego Rady była gotowa w przeddzień otwarcia sejmowego – 4 października 1778 r.<sup>25</sup> Już wówczas ambasador rezerwował stanowisko marszałka Rady dla przedstawiciela opozycji Ignacego Potockiego, co uzasadniał jego szczególnymi talentami. Dla równowagi zamierzał umieścić w Radzie królewskiego brata, biskupa płockiego Michała Poniatowskiego i bratanka monarchy Stanisława Potockiego. Ponieważ dla księcia Stanisława przewidywano funkcję marszałka Trybunału, Stackelberg zastąpił go Feliksem Oraczewskim, co zyskało aprobatę króla<sup>26</sup>. Dokładny skład nazwisk z listy nie jest znany. Zapewne znajdowali się na niej przedstawiciele opozycji: S. Lubomirski, Franciszek K. Branicki, Adam K. Czartoryski i Kazimierz N. Sapieha<sup>27</sup>, nie było zaś Józefa Mierzejewskiego. O poparcie króla dla kandydatur K. N. Sapiechy i J. Mierzejewskiego zabiegała siostra Branickiego Elżbieta Sapieżyna<sup>28</sup>. Król podejrzewał, że ambasador konsultował projekt z S. Lubomirskim<sup>29</sup>. Również 4 października 1778 r. na przedsejmowej naradzie przewidywano, iż gdyby marszałek wielki koronny nie zgodził się wejść do Rady, jego

<sup>20</sup> PAN Kr., 993, k. 185. Gazetka z Warszawy 14 IX 1778; Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJ], rps 6799, k. 71. Gazetka z 17 IX 1778 (suplement); wcześniej o K. Wolmerze jako marszałku sejmowego pisano w: BJ, rps 6666, k. 468. Gazetka z 26 VIII 1778; AGAD, *Zbiór Komierowskich*, sygn. 12/12, s. 112. J. Mierzejewski do E. Sapieżyny z 2 IX 1778.

<sup>21</sup> PAN Kr., 1649, k. 134–135v, 138v. *Entretiens* z 21 i 23 IX 1778; *Mémoires*, t. 2, s. 548–551, 557; por. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn 1971, s. 361.

<sup>22</sup> PAN Kr., 1649, k. 136. *Entretiens* z 21 IX 1778.

<sup>23</sup> PAN Kr., 1649, k. 139v. *Entretiens* z 30 IX 1778.

<sup>24</sup> PAN Kr., 1649, k. 136. *Entretiens* z 21 IX 1778; *Mémoires*, t. 2, s. 552.

<sup>25</sup> PAN Kr., 1649, k. 140. *Entretiens* z 4 X 1778 (nr 99).

<sup>26</sup> Rola polityczna F. Oraczewskiego była niejasna, zob. J. Michalski, *Oraczewski Feliks*, [w:] *PSB*, t. 24, Wrocław 1979, s. 153.

<sup>27</sup> AGAD, AKP, 70, s. 116, Ogrodzki do Debolego z 12 X 1778.

<sup>28</sup> BCz, 708, s. 617–618, 621–624, E. Sapieżyna do króla z 3 i 5 X 1778.

<sup>29</sup> PAN Kr., 1649, k. 140. *Entretiens* z 4 X 1778 (nr 98).

miejsce miał zająć związany z królem i Stackelbergiem marszałek nadworny litewski Władysław Gurowski<sup>30</sup>.

W dniu 5 października 1778 r. został przedstawiony O. Stackelbergowi, rekomendowany na sekretarza Rady, pisarz wielki koronny (duchowny) ks. Antoni Aleksandrowicz. Na stanowisko to polecał go, zgodnie z opinią króla, kanclerz koronny, bp Andrzej Młodziejowski. Ambasador dzień wcześniej zgodził się na tę propozycję, choć pierwotnie przewidywał tę funkcję dla referendarza Fryderyka Moszyńskiego. Stackelberg prosił Stanisława Augusta, aby spowodował rozpropagowanie wśród posłów listy popieranych kandydatów. Uczestnicy głosowania mieli być powiadomieni, że król i ambasador działają w tej sprawie jednomyślnie<sup>31</sup>. Stackelberg liczył, że dzięki tym zabiegom wybory Rady będą tylko formalnością.

Zgodnie z prawem kandydaci ze stanu rycerskiego mieli zgłaszać się do marszałka „starej laski” w ciągu trzech dni przed rozpoczęciem sejmiku. Senatorowie byli kandydatami z urzędu<sup>32</sup>. Na sesji 7 października 1778 r., po połączeniu się izb, A. Młodziejowski informował zainteresowanych, by podali swe nazwiska na kartkach<sup>33</sup>. Powstaje pytanie, czy chodziło o wszystkich sejmujących, czy tylko senatorów lub posłów. Za tą drugą możliwością przemawia fakt, że powołano się na konstytucję z 1775 r., która wyraźnie precyzowała czas podawania kandydatur ze „stanu rycerskiego”<sup>34</sup>. Starania o poparcie zaczynano znacznie wcześniej. Kasztelan chełmski Wojciech Węgleński myślał o zapewnieniu synowi miejsca w Radzie już na kilka miesięcy przed sejmem<sup>35</sup>. W końcu sierpnia 1778 r. z prośbą o protekcję, popartą przez kasztelanową mściśławską Annę Tyszkiewiczową, zgłaszał się do króla Tadeusz Kościółkowski<sup>36</sup>.

W myśl ustawy *Ustanowienie Rady Nieustającej* elekcja magistratury miała być pierwszą czynnością po zakończeniu ceremonii związanych z połączeniem się izb<sup>37</sup>. Na sejmie z roku 1778 przystąpiono do niej następnego dnia (08.10.1778), co motywowano koniecznością sporządzenia rejestrów

<sup>30</sup> PAN Kr., 1649, k. 140v. *Entretiens* z 4 X 1778; por. W. Konopczyński, *Gurowski Władysław*, [w:] *PSB*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 173.

<sup>31</sup> PAN Kr., 1649, k. 140–140v. *Entretiens* z 4 X 1778 (raporty A. Młodziejowskiego i kasztelana Tomasza Aleksandrowicza).

<sup>32</sup> VL, t. 8, s. 66; A. Czajka, *op. cit.*, s. 54.

<sup>33</sup> AGAD, Archiwum Radziwiłłów [dalej: AR], dział II, sygn. 3128, s. 5. *Diariusz sejmiku 1778 r.* [dalej: *Diariusz R*]; Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu [dalej: BUMK], rps 96, k. 8v. F. Turkowski, *Diariusz sejmiku 1778 r.* [dalej: *Diariusz T*].

<sup>34</sup> VL, t. 8, s. 66; AGAD, AR, II/3128, s. 5. *Diariusz R*.

<sup>35</sup> APK, Podh., II 2/125, W. Węgleński do S. Rzewuskiego z 9 VII 1778; por. AGAD, *Zbiór Popielów* [dalej: ZP], sygn. 112, k. 49–49v. Wojciech Węgleński do NN z 17 VIII 1778.

<sup>36</sup> BCz 721, s. 105–108. T. Kościółkowski do króla z 30 VIII 1778, A. Tyszkiewiczowa do króla z 31 VIII 1778; o roli A. Tyszkiewiczowej zob. S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 114.

<sup>37</sup> VL, t. 8, s. 66.

kandydatów<sup>38</sup>. Wyjaśnienie to budzi wątpliwości. Na spotkaniu z O. Stackelbergiem 7 października 1778 r. król zarzucał marszałkowi wielkiemu koronnemu S. Lubomirskiemu wykorzystywanie ustaw z 1768 i 1775 r. do spowalniania prac sejmu<sup>39</sup>. Zapewne marszałkowi koronnemu chodziło o naruszenie ustawy z roku 1768, według której mianowanie senatorów do deputacji kontrolnej powinno nastąpić po odczytaniu paktów konwentów, propozycji od tronu i recesów<sup>40</sup>. Zwyciężyło jednak, dyktowane względami praktycznymi (przyspieszenie czynności kontrolnych), stanowisko króla. Poparł je O. Stackelberg<sup>41</sup>.

Sesja z 8 października 1778 r. zaczęła się ze znacznym opóźnieniem. Planowane na godzinę jedenastą obrady ruszyły dopiero późnym popołudniem<sup>42</sup>. W tym dniu ograniczono się do głośnego odczytania listy kandydatów. Zgodnie z konstytucją czynność tę wykonywali: sekretarz wielki litewski Michał Mniszech oraz sekretarz sejmu Serafin Sokołowski<sup>43</sup>. Po prezentacji senatorskiej części rejestru, bezskutecznie próbowali zabrać głos posłowie krakowscy<sup>44</sup>. Nie dopuścił do tego marszałek nadworny litewski W. Gurowski, poparty przez Augusta Sułkowskiego<sup>45</sup>. W myśl ustawy odczytanie listy służyło jej weryfikacji, poprzez odrzucenie kandydatur nie spełniających warunków przepisanych prawem<sup>46</sup>. W tej sprawie głos zabrał poseł łomżyński Antoni Małachowski. Na jego wniosek z list wyeliminowano prymasa (według ustawy zasiadał z urzędu 2 lata w Radzie, po czym następowała 2-letnia przerwa) oraz tych członków magistratury, którzy pracowali już w Radzie przez 2 kadencje<sup>47</sup>. Wniosek był zapewne wcześniej uzgodniony. Dziękując królowi 10 października 1778 r. za postępowanie w sprawie wyborów, Stackelberg starał się o dodatkowe wyróżnienia dla A. Małachowskiego<sup>48</sup>. Sprawa weryfikacji listy kandydatów powróciła 9 października.

<sup>38</sup> Biblioteka ZN im. Ossolińskich [dalej: Oss.], rps 1804, s. 8–9. S. Weryha-Darowski, *Diariusz Sejmu ordynaryjnego 1778 w Warszawie* [dalej: *Diariusz D*]; BCz, 2334, s. 5–6. *Diariusz Sejmu ordynaryjnego przypadającego na rok 1778* [dalej: *Diariusz C*].

<sup>39</sup> PAN Kr., 1649, k. 141. *Entretiens z 7 X 1778*.

<sup>40</sup> VL, t. 7, s. 289; por. AGAD, Archiwum Publiczne Potockich [dalej: APP], sygn. 313, t. 9, s. 256–257. *L'Ordre pour la tenue des Diètes Ordinaires...* (papiery S. Lubomirskiego).

<sup>41</sup> *Dyaryusz Seymu walnego ordynaryjnego warszawskiego ... roku... 1778...*, wyd. S. Sokołowski, Warszawa 1779 [dalej: *Diariusz S*], s. 22; PAN Kr., 1649, k. 141. *Entretiens z 7 X 1778* (nr 103); por. R. Łaszewski, *op. cit.*, s. 125.

<sup>42</sup> BUMK, 96, k. 8v. *Diariusz T*; AGAD, AR II/3128, s. 5. *Diariusz R*; Biblioteka Narodowa [dalej: BN], rps 6989, k. 3. *Diariusz Sejmu ordynaryjnego roku 1778* [dalej: *Diariusz L*].

<sup>43</sup> *Diariusz S*, s. 21–22; AGAD, AR, II/3128, s. 5. *Diariusz R*; por. VL, t. 8, s. 66.

<sup>44</sup> *Diariusz S*, s. 22; AGAD, AR, II/3128, s. 5. *Diariusz R*; BCz, 2334, s. 6. *Diariusz C*.

<sup>45</sup> *Diariusz S*, s. 22; AGAD, AR, II/3128, s. 5. *Diariusz R*.

<sup>46</sup> VL, t. 8, s. 66.

<sup>47</sup> *Diariusz S*, s. 22; Oss., 1804, s. 9. *Diariusz D*; por. VL, t. 8, s. 67. Według BUMK, 96, k. 9. *Diariusz T*; A. Małachowski uważał, że odczytywanie listy senatorów jest zbędne.

<sup>48</sup> PAN Kr., 1649, k. 142. *Entretiens z 10 X 1778*.

Wówczas wystąpili zgłaszający się poprzedniego dnia posłowie krakowscy. L. Tyszkiewicz uważał, że jest to sprzeczne z *Porządkiem sejmowania* z 1768 r. Powołał się na zakaz wystąpień przed skończeniem „przepisanych czynności”<sup>49</sup>, co było nieporozumieniem. Podkomorzy krakowski Michał Walewski uznał, iż w pracach sejmu (więc także w wyborach nie powinni uczestniczyć senatorowie, na których ciążyły „kondemnaty”. Stawiało to ich w uprzywilejowanej pozycji wobec posłów, w stosunku do których przeprowadzono postępowanie rugowe<sup>50</sup>. Jego stanowisko poparli Franciszek Żeleński, Antoni Bądryński i Piotr Potocki<sup>51</sup>. Posłowie krakowscy i mielniccy ustąpili dopiero po interwencji króla. Efektem wystąpienia posłów była informacja udzielona przez W. Gurowskiego i S. Lubomirskiego przed głosowaniem 10 października 1778 r., że nie zaspokojono „kondemnat” ciężących na 2 senatorach nie biorących udziału w pracach sejmu<sup>52</sup>.

Na sesji 9 X 1778 r. listę kandydatów oddano do deliberacji. Zgodnie z ustawą o Radzie Nieustającej powinno to nastąpić w dniu poprzednim, kiedy odczytano nazwiska kandydatów<sup>53</sup>. Opóźnienie miało zapewne związek z późnym zaczęciem obrad 8 października 1778 r.

Głosowanie zajęło niemal całą sesję 10 października i znaczną część posiedzenia z 12 października 1778 r.<sup>54</sup> Wybory były tajne. Polegały na wrzuceniu odpowiednio podkreślonego rejestru do blaszanej urny. Przed głosowaniem S. Lubomirski zademonstrował, że naczynie jest puste. Urna zamykana była na 3 zamki. Poza marszałkiem koronnym otrzymali je król i marszałek sejmu<sup>55</sup>. Wotowano według ustalonego porządku. Zgodnie z ustawą senatorów wyczytywali marszałkowie narodowi (koronnych S. Lubomirski, litewskich W. Gurowski), posłów L. Tyszkiewicz. W pierwszym dniu wybory trwały przynajmniej do godziny dwudziestej<sup>56</sup>. Głosy oddało 61 senatorów i 101 posłów (do województwa lubelskiego włącznie). Po przerwaniu głosowania urna została zapieczętowana. Dokończono go w poniedziałek 12 października 1778 r. Wotowało wówczas 66 posłów<sup>57</sup>. Należy

<sup>49</sup> *Diariusz S*, s. 22–23. Według: BUMK, 96, k. 8v–9, L. Tyszkiewicz powołał się na ustawę o Radzie Nieustającej.

<sup>50</sup> Oss., 1804, s. 9. *Diariusz D*; *Diariusz S*, s. 23.

<sup>51</sup> BUMK, 96, k. 10v. *Diariusz T*; Oss., 1804, s. 9. *Diariusz D*; *Diariusz S*, s. 23–24.

<sup>52</sup> BUMK, 96, k. 12. *Diariusz T*; AGAD, AR, II/3128, s. 8. *Diariusz R*; Oss., 1804, s. 13. *Diariusz D*; *Diariusz S*, s. 26.

<sup>53</sup> Por. VL, t. 8, s. 66.

<sup>54</sup> *Diariusz S*, s. 26–27.

<sup>55</sup> BCz, 2334, s. 8. *Diariusz C*; Oss., 1804, s. 13. *Diariusz D*; AGAD, AR, II/3128, s. 8. *Diariusz R*.

<sup>56</sup> AGAD, AR, II/3128, s. 8. *Diariusz R*; Oss., 1804, s. 13. *Diariusz D*; BUMK, 96, k. 12v. *Diariusz T*.

<sup>57</sup> *Diariusz S*, s. 26–27; BN, 6989, k. 5v. *Diariusz L*; Oss., 1804, s. 14. *Diariusz D*; *Mémoires*, t. 2, s. 564–565.

odpowiedzieć na pytanie dlaczego głosowanie trwało tak długo? Zgodnie z ustawą, w dniu elekcji uczestnicy sejmku otrzymywali drukowany i ostemplowany registr, na którym oddawali swój głos. Zakreślano nazwiska w trakcie sesji, w wyznaczonych częściach sali, gdzie zainstalowano zasłonki<sup>58</sup>.

Równie czasochłonne jak sama elekcja było liczenie oddanych głosów<sup>59</sup> (12–14.10.1778). W tym celu, zaraz po zakończeniu wyborów – 12 października, wyznaczona została specjalna deputacja. Senatorów w imieniu króla mianował kanclerz. Zostali nimi regaliści: kasztelan trocki Andrzej Ogiński (z Litwy), wojewoda pomorski F. Ignacy Przebendowski (z Wielkopolski), Marcin Grocholski – kasztelan braclawski (z Małopolski)<sup>60</sup>. Nie uwzględniono sugestii O. Stackelberga z 10 października 1778 r., aby jednym z egzaminatorów był wojewoda gnieźnieński Antoni Sułkowski. Król sprzeciwił się temu pomysłowi, choć deklarował gotowość ustępstw. Przypominał, że wymieniona wcześniej trójka, ze względu na tę funkcję, wyłączona została z proponowanego przez ambasadora składu Rady. Ponieważ wszyscy, zdaniem Stanisława Augusta, zasługiwali na takie wyróżnienie, nadmierne faworyzowanie Sułkowskiego mogło wywołać niepotrzebną zazdrość. Król miał zresztą zastrzeżenia co do postępowania wojewody gnieźnieńskiego<sup>61</sup>. L. Tyszkiewicz wyznaczył 6 egzaminatorów spośród posłów (po 2 z prowincji). Zostali nimi posłowie: wiłkomierski Józef Kuszelewski, starodubowski Franciszek Jelski (Litwa), poznański Franciszek K. Kęszycki, gostyński Józef Mikorski (Wielkopolska), kijowski Filip Olizar i chełmski J. Mierzejewski (Małopolska)<sup>62</sup>. Poza Mierzejewskim wszyscy byli regalistami<sup>63</sup>. Zestaw osób świadczył, że funkcja była uważana za prestiżową. Zapewne stanowiła pewnego rodzaju rekompensatę za rezygnację z ubiegania się o miejsce we władzach. Wyjątkami byli J. Mierzejewski wybrany do Rady Nieustającej i F. Jelski, który został komisarzem skarbu litewskiego. Ta sama deputacja liczyła również głosy podczas innych elekcji<sup>64</sup>. Także posłowie-egzaminatorowie byli wcześniej

<sup>58</sup> Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog II, sygn. 3382, s. 195–196. Gazetka z 14 X 1778; BUMK, 96, k. 12. *Diariusz T.*

<sup>59</sup> Por. J. Michalski, *Sejm w czasach...*, s. 379.

<sup>60</sup> *Diariusz S*, s. 27; BCz, 2334, s. 9. *Diariusz C*; Oss., 1804, s. 14. *Diariusz D*; por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, z. 2, s. 338–340; Z. Zielińska, *Ogiński Andrzej*, [w:] *PSB*, t. 23, Wrocław 1978, s. 597–598.

<sup>61</sup> PAN Kr., 1649, k. 142. *Entretiens* z 10 X 1778.

<sup>62</sup> *Diariusz S*, s. 27; BCz, 2334, s. 9. *Diariusz C*; Oss., 1804, s. 14. *Diariusz D.*

<sup>63</sup> Por. B. Krakowski, *Kęszycki Franciszek Ksawery*, [w:] *PSB*, t. 12, Wrocław 1966, s. 372–373; E. Rostworowski, *Jelski Franciszek*, [w:] *PSB*, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 152; idem, *Mierzejewski Józef*, [w:] *PSB*, t. 21, Wrocław 1976, s. 13; W. Szczygielski, *Olizar Franciszek Kajetan*, [w:] *PSB*, t. 23, s. 812–813; J. Michalski, *Sejmiki poselskie...*, s. 349; Wojciech Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 73–75, 138.

<sup>64</sup> *Diariusz S*, s. 31, 46.

uzgodnieni. Z rozmowy króla i Stackelberga 10 października 1778 r. wynika, że L. Tyszkiewicz obiecał te funkcje już w czasie obrad w izbie poselskiej. Król wyperswadował ambasadorowi pomysł włączenia do deputacji A. Małachowskiego. Monarcha uważał, że pisarz koronny powinien zadowolić się miejscem w komisji konstytucyjnej<sup>65</sup>.

Po nominacji egzaminatorzy złożyli przewidzianą prawem przysięgę<sup>66</sup>. Zasady działania deputacji skrutacyjnej zostały określone w *Planie do examinowania...*, w którym rozwinięto odpowiednie sformułowania ustawy z 1775 r.<sup>67</sup> Głos był ważny jeżeli: 1. Oddano go na stemplowanym rejestrze. 2. Podkreślono dokładnie 36 osób, co sprawdzić miał przewodniczący deputacji. 3. Nie został podkreślony prymas. 4. Oddano głos na 3 biskupów. 5. Podkreślono 18 senatorów i 18 posłów. 6. Głosowano na przynajmniej 4 ministrów (po jednym marszałku, hetmanie, pieczętarzu oraz podskarzim). 7. Podkreślono najwyżej 6 ministrów. 8. Zaznaczono minimum 9 wojewodów lub kasztelanów. 9. Nie głosowano na dwie osoby o tym samym nazwisku w ramach kandydatur senatorskich lub „rycerskich”. 10. Z każdej prowincji podkreślono 6 senatorów i 6 kandydatów szlacheckich. Obowiązki deputacji skrutacyjnej podzielone były pomiędzy prezesa i 4 pary egzaminatorów, którzy sprawdzali wota pod kątem przydzielonych im punktów<sup>68</sup>. Nie wiadomo kto miał sprawdzać, czy przestrzegano ustawowej zasady, że głos jest ważny, jeśli podkreślonych zostało 12 kandydatów ze starego składu Rady: 6 senatorów i 6 przedstawicieli „stanu rycerskiego”. Warunek ten w *Planie do examinowania...* pominięto. Wynikał on z tekstu konstytucji<sup>69</sup>. Bardzo skomplikowana ordynacja wyborcza powodowała, iż liczenie głosów pochłaniało wiele czasu. Obowiązywała zasada, że deputacja pracuje pod kontrolą wszystkich sejmujących. Głosy liczono na stołach ustawionych na środku sali. Na sesji 12 października 1778 r. wykonano tylko pierwszą z przewidzianych czynności. Sprawdzono, że liczba oddanych głosów zgadza się z liczbą rozdanych rejestrów<sup>70</sup>. Prezes deputacji poprosił o „solwowanie” sesji. Podkreślił wagę wyborów i wskazał na potrzebę dokonania dodatkowych przygotowań. Zgodnie ze wskazówką A. Młodziejewskiego nastąpiło to po włożeniu wszystkich rejestrów do urny i jej zapieczętowaniu (co później było zasadą)<sup>71</sup>. Na sesji 13 października 1778 r. pracowano kilkanaście godzin.

<sup>65</sup> PAN Kr., 1649, k. 142. *Entretiens* z 10 X 1778.

<sup>66</sup> *Diariusz S*, s. 27; BCz, 2334, s. 9. *Diariusz C*; Oss., 1804, s. 14. *Diariusz D*.

<sup>67</sup> AGAD, APP, 313, t. 9, s. 392–393. *Plan do examinowania wotów do elekcyi Rady Nieustającej*; por. VL, t. 8, s. 66–67.

<sup>68</sup> AGAD, APP, 313, t. 9, s. 392–393. *Plan examinowania...*

<sup>69</sup> VL, t. 8, s. 66; por. BN, 6989, k. 5v–6. *Diariusz L*; A. Czaja, *op. cit.*, s. 54.

<sup>70</sup> BUMK, 96, k. 14v. *Diariusz T*; *Diariusz S*, s. 27–28; BN, 6989, k. 5v. *Diariusz L*; Oss., 1804, s. 14. *Diariusz D*. Według *Diariusza T*, jeden z rejestrów nie miał stempla, drugi nie został wypełniony.

<sup>71</sup> BCz, 2334, s. 9–10. *Diariusz C*; Oss., 1804, s. 14–15. *Diariusz D*; *Diariusz S*, s. 28.

sprawdzono około 120 rejestrów<sup>72</sup>. Według regulaminu w wypadku dostrzeżenia usterki rejestr miano przedzierać i odkładać osobno. Następnie głośno informowano o przyczynach decyzji<sup>73</sup>. Głosy, według *Planu examinowania...*, miały być wpisywane do tabeli generalnej oraz odnotowywane w rejestrach prowadzonych przez egzaminatorów. Prawdopodobnie w praktyce, poza głównym, prowadzono jeszcze 2 takie rejestry<sup>74</sup>. Obliczanie wyników zakończono na sesji 14 października 1778 r. W imieniu deputacji głos zabrał A. Ogiński, który ogłosił rezultat wyborów. Na 228 oddanych głosów 149 było ważnych, 79 zaś nieważnych<sup>75</sup>. Nieprawidłowo wypełnione rejestry stanowiły prawie 35% całkowitej liczby. Był to wysoki odsetek, mniejszy niż w 1776 (ponad 44%), wyższy niż w roku 1780 (28,8%)<sup>76</sup>. Trudno się temu zjawisku dziwić, biorąc pod uwagę bardzo skomplikowaną ordynację wyborczą i krótki okres jej obowiązywania. Podobno część osób celowo oddawała głosy nieważne, umieszczając na rejestrach adnotacje o charakterze politycznym<sup>77</sup>. A. Ogiński odczytał ilość głosów oddanych na wszystkich kandydatów. W źródłach podano tylko wyniki uzyskane przez osoby, które weszły w skład nowej Rady Nieustającej. Utrudnia to interpretację rezultatów wyborów. Liczba uzyskanych głosów wahała się między 57 i 146. Ordynacja dzieliła kandydatów na przynajmniej 4 kategorie (podział na senatorów i „stan rycerski” oraz członków starej Rady i nowych kandydatów). Ponad 100 głosów uzyskali<sup>78</sup>:

1. Spośród 6 senatorów, członków starej Rady: M. Poniatowski (146) i kasztelan smoleński Andrzej Zienkowicz (142).

2. Z 6 konsyliarzy spoza senatu aż 5 osób: A. K. Czartoryski (142 lub 143, Małopolska<sup>79</sup>), kasztelan łędzki Adam Kwilecki (142, Wielkopolska), starosta gnieźnieński Franciszek Miaskowski (139 lub 137, Wielkopolska<sup>80</sup>), starosta sądecki Stanisław Małachowski (136, Małopolska), stolnik starodubowski Rafał Slizień (114, Litwa). Konkurencja z Korony była najmniejsza.

<sup>72</sup> Oss., 1804, s. 15. *Diariusz D*. Według: BN, 6989, k. 6. *Diariusz L*, miano sprawdzić 140 rejestrów.

<sup>73</sup> AGAD, APP, 313, t. 9, s. 392–393. *Plan examinowania...*; Oss., 1804, s. 15. *Diariusz D*.

<sup>74</sup> AGAD, APP, 313, t. 9, s. 393. *Plan examinowania...*; BN 6989, k. 6. *Diariusz L*.

<sup>75</sup> *Diariusz S*, s. 29; Oss., 1804, s. 16. *Diariusz D*; BCz, 2334, s. 10. *Diariusz C*; *Mémoires*, t. 2, s. 565.

<sup>76</sup> Według: R. Łaszewski, *op. cit.*, s. 129 (przyp. 87) w 1776 unieważniono 98 na 220 (ponad 44%) głosów, w 1780 r. zaś – 72 na 250 (28,8%); por. J. Michalski, *Sejm w czasach...*, s. 378–379.

<sup>77</sup> BUMK, 96, k. 15. *Diariusz T*.

<sup>78</sup> Wyniki wyborów podaje za: *Diariusz S*, s. 29–30; AGAD, ZP, 125, k. 254v–255. *Diariusz Dx* (inna redakcja *Diariusza D*).

<sup>79</sup> Według: *Diariusz S*, s. 30, Czartoryski uzyskał 142 głosy, według AGAD, ZP, 125, k. 254v. *Diariusz Dx* – 143 głosy.

<sup>80</sup> Według *Diariusz S*, s. 30 – 139 głosów, według AGAD, ZP, 125, k. 254v. *Diariusz Dx* – 137 głosów.

3. Wśród 12 nowych senatorów: S. Lubomirski (146), podkanclerzy Joachim Chreptowicz (143), F. K. Branicki (140), wojewoda poznański Antoni Jabłonowski (140), bp żmudzki Jan Giedroyć (123), wojewoda braclawski Maciej Lanckoroński (117), W. Gurowski (104).

4. Z 12 nowych przedstawicieli „stanu rycerskiego”: I. Potocki (139), Celestyn Czaplic (132), K. N. Sapięha (119). W tej grupie rywalizacja była prawdopodobnie najsilniejsza.

Ze znanych postaci słabo na tle swoich kategorii wypadli: Antoni Sułkowski (91), podskarbi Roch Kossowski (83) i biskup Antoni Okęcki (78). Wszyscy byli nowo wybranymi senatorami.

Pozostałymi członkami Rady z senatu zostali: wojewodowie A. Moszczeński i J. Niesiołowski; kasztelanowie: żmudzki Antoni Giełgud, czerski Tomasz Ostrowski, małogoski Paweł Popiel, sandomierski Adam Łącki. Ze „stanu rycerskiego” do Rady weszli jeszcze: starosta inflancki Kazimierz K. Plater, F. Moszyński, poseł wołkowyski Michał Łopot (Litwa), poseł kijowski Makary Kurdwanowski i F. Oraczewski (Małopolska), starosta kampinoski Tadeusz Gutakowski, szambelan Feliks Łoyko, poseł kaliski Franciszek K. Mikorski i poseł poznański Stanisław Łuba (Wielkopolska).

Konfrontacja liczby uzyskanych głosów z poglądami politycznymi członków Rady nie prowadzi do jednoznacznych wniosków. Widoczne jest jedno zjawisko. Wśród 12 osób z największą liczbą wotów (ponad 130) było aż 6 opozycjonistów: S. Lubomirski, F. K. Branicki, A. K. Czartoryski, I. Potocki, K. N. Sapięha i C. Czaplic. Mniej głosów uzyskał J. Mierzejewski (93), który nie znajdował się na początkowej wersji listy ambasadorskiej<sup>81</sup>. Mało głosów uzyskał luźniej związany z opozycją R. Kossowski<sup>82</sup>.

W wypadku regalistów trudno dostrzec wyraźne zależności. Najwięcej głosów (146) uzyskał jeden z liderów stronnictwa regalistycznego biskup M. Poniatowski<sup>83</sup>. Na wyniki wyborów, poza poglądami politycznymi, wpływ miały układy między koteriami i personalne preferencje głosujących. Według jednego z diariuszy wotowano opierając się na inspiracjach: 1) dworu, 2) opozycji (Nowej Familii), 3) prymasa Antoniego Ostrowskiego, 4) ambasadora<sup>84</sup>.

Uzupełnieniem wyborów Rady była, odbyta na sesji 15 października 1778 r., elekcja marszałka i sekretarza Rady. Nastąpiła ona po zakończeniu składania przysięgi (14 i 15 października) przez nowych konsyliarzy<sup>85</sup>.

<sup>81</sup> BCz, 708, s. 621–624. E. Sapięzyna do króla z 5 X 1778; por. E. Rostworowski, *Mierzejewski Józef...*, s. 13.

<sup>82</sup> Por. B. Krakowski, *Kossowski Roch*, [w:] *PSB*, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 317–318.

<sup>83</sup> Por. Z. Zielińska, *Poniatowski Michał*, [w:] *PSB*, t. 27, Wrocław 1983, s. 457.

<sup>84</sup> BN, 6989, k. 4v. *Diariusz L.*

<sup>85</sup> *Diariusz S*, s. 31; Oss., 1804, s. 16–17. *Diariusz D.*

Obsada tych kluczowych stanowisk została uzgodniona przed rozpoczęciem sejmku. Prawdopodobnie Ignacy Potocki był początkowo jedynym kandydatem na marszałka. Król powołując się na opinię „wielu posłów” sondował, czy ambasador zgodzi się, by wybór odbył się przez aklamację. Miało to przyspieszyć czynności sejmku<sup>86</sup>. O. Stackelberg postawił jednak warunek, iż nikt nie sprzeciwi się takiemu rozwiązaniu<sup>87</sup>. Propozycję odrzucił przywódca opozycji S. Lubomirski<sup>88</sup>. Zapewne marszałek koronny, znany z legalizmu, nie chciał, by jego zięć został wybrany w sposób naruszający prawo. Przewidywało ono tajne głosowania.

Ostatecznie kandydowało 6 osób: I. Potocki (zwyciężył uzyskując 191 głosów), F. Moszyński (otrzymał 15 głosów), R. Slizień (2), M. Łopot (1), T. Gutakowski (1), K. Plater (1)<sup>89</sup>.

Przy elekcji sekretarza Rady (nie wchodził on w skład 36-osobowego kompletu) kandydatami z urzędu byli: sekretarze, pisarze i referendarze koronni oraz litewscy (z wyjątkiem Jacka Ogrodzkiego – dożywotniego sekretarza Departamentu Interesów Cudzoziemskich). Dwór popierał pisarza ks. A. Aleksandrowicza, który zwyciężył uzyskując 135 głosów. Najpoważniejszym jego konkurentem był inny regalista, referendarz koronny ks. Maciej Garnysz (otrzymał 63 głosy)<sup>90</sup>.

W literaturze przedmiotu podkreślano, że wyniki elekcji były korzystne dla opozycji<sup>91</sup>. Nie jest natomiast ścisła opinia o jej przewadze w Radzie. Niewątpliwych opozycjonistów było tam 7. Jeśli nawet doliczyć R. Kosowskiego stanowili ok. 22% jej składu. Wśród pozostałych konsyliarzy były jednak osoby niezależne, jak S. Małachowski<sup>92</sup>. Sukces opozycji nie wynikał z jej siły, lecz z poparcia Stackelberga. Rezultat wyborów świadczy, że na przywódców opozycji głosowali posłowie związani z dworem. Stanisław August obiecał ambasadorowi, iż poprze jego listę<sup>93</sup>. Monarcha próbował

<sup>86</sup> PAN Kr., 1649, k. 142. *Entretiens* z 14 X 1778; Oss., 12538, s. 15. Król do O. Stackelberga z 15 X 1778 (odpis).

<sup>87</sup> PAN Kr., 1649, k. 142. *Entretiens* z 14 X 1778.

<sup>88</sup> Oss., 12538, s. 15. Król do O. Stackelberga z 15 X 1778.

<sup>89</sup> BUMK, 96, k. 16v. *Diariusz T.* Por. *Diariusz S.*, s. 31; BCz, 2334, s. 11–12. *Diariusz C*; Z. Zielińska, *Potocki Roman Ignacy*, [w:] *PSB*, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 3; Z. Janeczek, *Ignacy Potocki. Marszałek Wielki Litewski (1750–1809)*, Katowice 1992, s. 41.

<sup>90</sup> BUMK, 96, k. 16v. *Diariusz T.*; PAN Kr., 993, k. 197. *Gazetka* z 26 X 1778; H. Wereszycska, *Garnysz Maciej Grzegorz*, [w:] *PSB*, t. 7, Wrocław 1948/1958, s. 285. Por. *Regestr osób do wyboru konsyliarzy do Rady Nieustającej...*, b.m.d. (1776).

<sup>91</sup> K. M. Morawski, *Do charakterystyki okresu Rady Nieustającej*, „Kwartalnik Historyczny” 1913, s. 329; J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 99.

<sup>92</sup> Por. B. Szyn dler, *Stanisław Nałęcz Małachowski 1736–1809*, Warszawa 1979, s. 71–73; na przewagę regalistów w Radzie Nieustającej wybranej w 1778 r. zwrócił uwagę już: H. Schmitt, *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane przeważnie na niewydanych dotąd źródłach*, t. 3, Kraków 1867, s. 54.

<sup>93</sup> PAN Kr., 1649, k. 140v. *Entretiens* z 4 i 5 X 1778.

uzyskać maksimum korzyści z powstałej sytuacji. W czasie spotkania 14 października 1778 r. prosił Stackelberga, by ten w przyszłości uprzedzał go o zmianach w polityce Rosji. Brak informacji spowodował, że monarcha znalazł się w bardzo niezręcznej sytuacji. W sprawie wyborów do Rady Stanisław August stwierdził, że nagle faworyzowanie opozycji miało negatywny wpływ na zaufanie regalistycznych posłów do króla<sup>94</sup>. W rozmowie z 21 października 1778 r. król uznał, iż oddanie Rady przez ambasadora marszałkowi S. Lubomirskiemu przyniosło niebezpieczne konsekwencje. Monarcha powołał się na rozmowę, w której miał wyrzucać swoim stronnikom, iż zbyt wiele głosów otrzymali przywódcy opozycji. W odpowiedzi rzekomo usłyszał, że to jego przeciwnicy są teraz panami sytuacji i im należy się posłuszeństwo. Wskazał na groźbę upadku wpływów dworu na prowincji. Aby zapobiec niebezpieczeństwu, domagał się swobody w nominacjach senatorskich<sup>95</sup>. Król obawiał się komplikacji w tym zakresie, wynikających z dużego udziału opozycji w Radzie<sup>96</sup>. Prawdopodobnie opowieści z 21 października były manipulacją. Poza poparciem Stackelberga, w przyszłości miały przynieść jeszcze jeden rezultat. Pozornie odsuwając się od kierowania sejmem, król chciał uzyskać większe pole manewru. Na prośby ambasadora odpowiadał, że nie jest w stanie zagwarantować mu efektywnej pomocy. Obciążał tym Stackelberga, który faworyzując opozycję, pozbawił go wpływu na posłów<sup>97</sup>. Ambasador, przynajmniej pozornie, przyjmował argumenty monarchy.

Warto więc wrócić do wyjaśnienia motywów, które spowodowały, że O. Stackelberg wprowadził przeciwników króla do Rady. O problemie tym wspominałem omawiając wrześnieowy zwrot w taktyce ambasadora. Wydarzenia z października 1778 r. pozwalają rzucić dodatkowe światło na intencje rosyjskiej dyplomacji. Zagadnienie szczegółowo analizował J. Michalski<sup>98</sup>. Opierając się na opiniach króla i obcych dyplomatów można stwierdzić, że w grę wchodziły następujące czynniki:

1. Był to gest Rosji chcącej uspokoić Austrię. Obawiała się ona coraz bardziej prpruskiego stanowiska Katarzyny II<sup>99</sup>. Awans liderów opozycji, z których większość (Puławy) orientowała się na Austrię, był ustępstwem

<sup>94</sup> PAN Kr., 1649, k. 142v–143. *Entretiens* z 14 X 1778.

<sup>95</sup> PAN Kr., 1649, k. 146v. *Entretiens* z 21 X 1778.

<sup>96</sup> AGAD, AKP, 70, J. Ogrodzki do A. Debolego z 12 X 1778.

<sup>97</sup> Oss., 12538, s. 16. Król do O. Stackelberga z 17 X 1778 (odpis); PAN Kr., 1649, k. 143, 146v. *Entretiens* z 16 i 21 X 1778; *Mémoires*, t. 2, s. 628.

<sup>98</sup> J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 97–100.

<sup>99</sup> AGAD, AKP, 70, s. 121–123. J. Ogrodzki do A. Debolego z 19 X 1778; PAN Kr., 1649, k. 145v. *Entretiens* z 18 X 1778; por. Stanisław August do Jeana Moneta z 21 X 1778, [w:] Stanisław Poniatowski, Maurice Glayre, *Correspondance relative aux partages de la Pologne*, wyd. E. Mottaz, Paryż 1897, s. 159; J. Michalski, *Fryderyk Wielki i Grzegorz Potemkin w latach kryzysu przymierza prusko-rosyjskiego*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w.*, Warszawa 1993, s. 218.

na rzecz Wiednia. Dawało to gwarancję, że Polska nie zostanie wykorzystana przeciwko Austrii<sup>100</sup>. O. Stackelberg akcentował potrzebę rozproszenia obaw Wiednia. Powoływał się 14 października 1778 r. na rozmowę z posłem austriackim Karlem Reviczkim. Miał on, w imieniu Wenzela Kaunitza, zapytać, czy Rosja zamierza się na sejmie związać z Polską przeciwko Austrii<sup>101</sup>. Argumentacja ta ma słabe strony. J. Michalski stwierdził, że dyplomaci austriaccy bez entuzjazmu przyjmowali wiadomości o awansach czynionych przez Stackelberga opozycji<sup>102</sup>. Także kierujący gabinetem królewskim Jacek Ogrodzki w liście do Augustyna Debolego wyrażał wątpliwość, czy takie postępowanie rozproszy obawy K. Reviczkiego<sup>103</sup>.

2. Ze stosunkami rosyjsko-austriackimi związana była kolejna możliwość. Podejrzewano Wiedeń o chęć posłużenia się dywersją w Polsce, gdyby Rosja wystąpiła po stronie Prus. Stronnicy Austrii mieli stworzyć wówczas antyrosyjską konfederację<sup>104</sup>. Porozumienie O. Stackelberga z opozycją służyło wyeliminowaniu takiego niebezpieczeństwa. Starano się zarazem wysondować jej gotowość do współpracy z Petersburgiem.

3. Niechęć Stackelberga do samodzielnej polityki zagranicznej, a zwłaszcza wewnętrznej króla. Obawy budził wzrost siły stronnictwa dworskiego i osobistego autorytetu monarchy. Motyw ten widać szczególnie podczas rozmowy z 21 września 1778 r. Obawy Stackelberga ustąpiły po deklaracji króla na temat składu Rady Nieustającej. W czasie październikowych spotkań są one mniej dostrzegalne, choć problem ten akcentował król w liście do Jeana Moneta z 21 października 1778 r.<sup>105</sup>

4. Istnieje jeszcze jeden aspekt wydarzeń, nie w pełni doceniany przez historyków, choć dostrzegany przez ich uczestników. Chodziło o rozprawę z A. Tyzenhauzem. Wydaje się, że właśnie podskarbi był głównym obiektem ataku<sup>106</sup>. Zdaniem J. Michalskiego, A. Tyzenhauz był przynętą, którą ambasador podsunął opozycji<sup>107</sup>. Wspominałem już o wrześniowych atakach na podskarbiego. W październiku do sprawy wracano dość często. Ambasador powtórzył wszystkie zarzuty przeciwko A. Tyzenhauzowi 7 października

<sup>100</sup> AGAD, AKP, 70, s. 117–118. J. Ogrodzki do A. Debolego z 12 X 1778; J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 99–100; K. M. Morawski, *Do charakterystyki...*, s. 329.

<sup>101</sup> PAN Kr., 1649, k. 143. *Entretiens* z 14 X 1778.

<sup>102</sup> J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 100.

<sup>103</sup> AGAD, AKP, 70, s. 121. J. Ogrodzki do A. Debolego z 19 X 1778.

<sup>104</sup> AGAD, ZP, 179, k. 227. Król do Thomasa Wroughtona z 10 XII 1778; por. J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 100.

<sup>105</sup> *Król do J. Moneta z 21 X 1778*, [w:] Stanislas Poniatowski, Maurice Glayre, *Correspondance relative...*, s. 157–158; por. J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 99; idem, *Dwie misje księcia Stanisława*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 418–419.

<sup>106</sup> Por. *Mémoires...*, t. 2, s. 559.

<sup>107</sup> J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 101.

1778 r. Sugerował nawet możliwość odebrania mu zarządu ekonomii<sup>108</sup>. Na temat podskarbiego dyskutowano także 14 i 16 października<sup>109</sup>. Król starał się bronić Tyzenhauza. Chciał, by wysłuchano jego racji i bezstronnie rozszdono sprawę. Monarcha podejrzewał, że O. Stackelberg znajdował się pod wpływem Puław, które używały przeciw podskarbiemu K. Reviczkiego. Król informował ambasadora, nie bez satysfakcji, że postępowanie dyplomaty austriackiego było dwulicowe. K. Reviczki odbył bowiem konferencję z A. Tyzenhauzem w sprawie pretensji Austrii wobec wroga podskarbiego – Franciszka Rzewuskiego<sup>110</sup>. Na niechęć Stackelberga mogły wpływać nie tylko Puławy<sup>111</sup>. W czasie sejmu skonsolidował się obóz przeciwników podskarbiego, w którym czołową rolę odgrywali F. Rzewuski i biskup Józef Kossakowski<sup>112</sup>. Należeli oni do osób bliskich Stackelbergowi. Odwołując się do opozycji ambasador wywierał dodatkowy nacisk na króla. Sam podskarbi prawdopodobnie nie docenił niebezpieczeństwa, choć w Radzie nie znalazł się nikt z jego bliskich współpracowników (zabiegał o miejsce dla jednego z Morykonich). Był nawet zdania, że żadna Rada nie będzie mu tak nieprzychylna jak ta z lat 1776–1778, z udziałem F. Rzewuskiego<sup>113</sup>. Jednak dla bacznych obserwatorów spraw litewskich zmiana sytuacji była widoczna: „Partia Rzeuskich(sic!) przeciwko Podsk. Nad. Lit. bierze górę bo przy niej Sztakielberg” pisał Marcin Borowski do Radziwiłła<sup>114</sup>.

Ostatnią sprawą związaną ze składem Rady był podział jej na Departamenty. Nie wchodziło to w zakres kompetencji sejmu. Zgodnie z ustawą o Radzie skład Departamentów powinien być ustalany za powszechną zgodą jej członków, w wypadku zaś jej braku większością głosów plenum Rady<sup>115</sup>. Stackelberg i liderzy opozycji (S. Lubomirski, I. Potocki) zgodzili się, by decyzję zostawić królowi<sup>116</sup>. Stanisław August z możliwości skorzystał. Doszło jednak do konfliktu z Antonim Sułkowskim chcącym zasiadać w Departamencie Interesów Cudzoziemskich. Król żądał interwencji od ambasadora, który zgadzał się, by miejsce Sułkowskiego zajął F. Moszyński.

<sup>108</sup> PAN Kr., 1649, k. 141–141v. *Entretiens* z 7 X 1778.

<sup>109</sup> PAN Kr., 1649, k. 142v–143. *Entretiens* z 14 i 16 X 1778; por. J. Michalski, *Polska wobec wojny...*, s. 101.

<sup>110</sup> PAN Kr., 1649, k. 141v, 143. *Entretiens* z 7 i 14 X 1778. Chodziło o pertraktacje F. Rzewuskiego z Prusami w sprawie handlu solą, por. J. A. Wilder, *Traktat handlowy polsko-pruski z roku 1775*, Warszawa 1937, s. 229–230.

<sup>111</sup> Por. S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 156–163, t. 2, s. 383.

<sup>112</sup> Por. J. Kossakowski, *Pamiętniki... biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891, s. 102–103.

<sup>113</sup> BCz, 717, s. 189. A. Tyzenhauz do króla z 12 X 1778.

<sup>114</sup> AGAD, AR, V/1214, s. 1. M. Borowski do Radziwiłła z 14 X 1778.

<sup>115</sup> VL, t. 8, s. 70; por. W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie...*, s. 343.

<sup>116</sup> PAN Kr., 1649, k. 147. *Entretiens* z 23 X 1778. Za wątpliwą można uznać informację w: BUMK, 96, k. 35v. *Diariusz T*, że 24 X 1778 S. Lubomirski poparł zarzuty Sułkowskiego.

Wojewoda gnieźnieński bowiem zakwestionował, opierając się na ustawie, prawo monarchy do podejmowania takich decyzji<sup>117</sup>. Do poważnego konfliktu doszło również z F. K. Branickim. Stosunki między królem a hetmanem od początku sejmu wyglądały źle. Monarcha nie ukrywał pretensji do F. K. Branickiego i jego protegowanych<sup>118</sup>. Oliwy do ognia dolało skierowanie K. N. Sapiechy do Departamentu Skarbowego, a nie Wojskowego. Młodziejowski proponował pojednawcze kroki wobec hetmana<sup>119</sup>. O inspirowanie decyzji podejrzewano Jana Komarzewskiego<sup>120</sup>. Była to jedna z przyczyn wieloletniej niechęci F. K. Branickiego do szefa kancelarii wojskowej monarchy. Jej pierwszym przejawem były szykany wobec J. Komarzewskiego, które po sejmie spowodowały bardzo ostry konflikt F. K. Branickiego z królem<sup>121</sup>.

Reasumując, wybory Rady Nieustającej na sejmie 1778 r. przebiegały zgodnie z szczegółowo opisaną procedurą ustawową. Brak jest tylko informacji, czy kontrolowano przewidziane w konstytucji wymogi formalne (sprawowanie określonych funkcji publicznych) jakim podlegać mieli kandydaci na konsyliarzy<sup>122</sup>. Weryfikacja tego problemu wymagałaby szczegółowych badań nad przebiegiem kariery urzędniczej członków Rady.

W sprawie wyników wyborów należy podkreślić, iż zasadniczy wpływ miały zakulisowe negocjacje, toczone w trójkącie Stanisław August – O. Stackelberg – opozycja (S. Lubomirski). W praktyce decydujący głos, wskutek ustępstw króla, uzyskał rosyjski ambasador. Duży udział opozycji w nowym składzie Rady stanie się przyczyną wielu kłopotów w polityce króla i ambasadora<sup>123</sup>. Z drugiej strony zmuszał on oponentów dworu do łagodzenia krytyki magistratury. Objęcie przez I. Potockiego funkcji marszałka Rady spotkało się z krytyką przedstawicielki konserwatywnie nastawionych opozycjonistów Katarzyny Kossakowskiej<sup>124</sup>. Uderza fakt, iż sejm z 1780 r. uchylił zaledwie 2 rezolucje Rady Nieustającej<sup>125</sup>.

<sup>117</sup> A. Sułkowski, wojewoda gnieźnieński, *Mowa... jako delegowanego do examinowania czynności Rady... 25 X [1778]* (powinno być 23 X 1778), b.m.d.; PAN Kr., 1649 k. 145, 147. *Entretiens* z 18 i 23 X 1778; *Mémoires*, t. 2, s. 630. Por. VL, t. 8, s. 70.

<sup>118</sup> BCz, 708, s. 617–646. E. Sapieżyna do króla z 1778 r.

<sup>119</sup> BCz, 799, s. 1769. A. Młodziejowski do króla z 1 XI 1778; AGAD, AKP, 70, k. 126. J. Ogrodzki do A. Debolego z 16 XI 1778; „Gazeta Warszawska” z 21 XI 1778.

<sup>120</sup> BCz, 708, s. 630–631. E. Sapieżyna do króla, b.d.

<sup>121</sup> BCz, 799, s. 1859–1872 [druk w: K. M. Morawski, *Dwie rozmowy Stanisława Augusta z ks. Branickim*, „Kwartalnik Historyczny” 1910, s. 154–162]; *Mémoires*, t. 2, s. 654–655.

<sup>122</sup> VL, t. 8, s. 67; por. A. Czaja, *op. cit.*, s. 53.

<sup>123</sup> AGAD, tzw. Metryka Litewska, dział VII, sygn. 22, s. 84–93. Protokoły Rady Nieustającej z 9, 13 i 16 IV 1779.

<sup>124</sup> AGAD, APP, 279a/179, s. 45. K. Kossakowska do I. Potockiego z 2 XI 1778; por. E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej*, Warszawa 1966, s. 88–89.

<sup>125</sup> VL, t. 8, s. 584; por. R. Łaszewski, *op. cit.*, s. 21 (przyp. 78); Z. Szcząska, *op. cit.*, s. 78.

*Witold Filipczak*THE ELECTIONS TO THE RADA NIEUSTAJĄCA (PERMANENT COUNCIL)  
DURING THE SEJM SESSION OF 1778

Secret negotiations in the Sejm concerning the composition of the Council are discussed in the article. Special attention is paid to the changes in Russian policy towards Poland, connected with the war over succession to the throne in Bavaria. Policy of king Stanislaw August as well as activity of A. Tyzenhauz, the leader of the royal camp in Lithuania, were criticized by Stackelberg, Russian ambassador in Poland. In order to allay Russian misgivings, the king gave up preparing the list of candidates he supported. Then, the elections to the Council are discussed as well as their compliance with the law. The elections were successful for the Opposition, supported by Stackelberg. As a result they reduced their critical views of the Council. The king tried to be more independent in his political moves. Apparently he gave up policy of a secret control over the Sejm. Criticized by Stackelberg, he replied he had lost his control over his supporters.